

Slovenska literarna veda in pojem pesniškega

Janko
Kos

Vprašanje, kaj pomeni v znanosti pojem poezija, ni šele od včeraj. Vendar je za slovensko literarno vedo postalo zares aktualno šele v zadnjem času, odkar so druga za drugo izšle tri pomembne antologije slovenskih pesmi — Paternujeva *Slovenska lirika 1945—1965*, Menartova *Iz roda v rod duh išče pot* in pa *Živi Orfej*.¹ Paternujev izbor že v naslovu opredeli svoj predmet popolnoma določno s pojmom lirika, ki je v literarni vedi bolj ali manj nesporen. Pač pa se pojem poezija pojavi v podnaslovu *Živega Orfeja* — zbirka je označena kot »velika antologija slovenske poezije«. Da pojem v tej zvezi ni postavljen površno in naključno, ampak s premislekom, se izkaže iz eseja Draga Šege *O poeziji*, ki je postavljen zbirki za uvod. Tekst zarisuje načelna izhodišča, ki so vodila sestavljalce pri izbiri gradiva; to je v podnaslovu imenovano »slovenska poezija«. Vendar je Šegov esej več kot samo to, saj bi ga lahko imeli za prvo večjo, sistematično in hkrati teoretsko obravnavo, ki naj pokaže, kako slovenska literarna veda pojmuje poezijo. Z drugimi besedami povedano — kaj naj ji ta pojem pravzaprav pomeni, da bo njegov smisel čimbolj poln, vsestranski in najbrž tudi znanstven. Tu pa je že misliti na znano pravilo, da morajo biti znanstveni pojmi, če naj bodo znanstveni v pravem pomenu besede, v nasprotju s pojmi vsakdanje rabe jasni, enoznačni, precizni, pa še določni in trdni, saj je brez tega znanost o katerikoli stvari čisto nemogoča. Znanost dobi svoje pojme seveda zelo pogosto iz vsakdanje rabe — literarna veda je marsikaterega sprejela iz besedišča, ki so si ga za svojo praktično rabo ustvarili sami pesniki in pisatelji, kritiki, esejisti, publicisti, filozofi in ne nazadnje bralci. Toda pojmi tega besedišča so zaradi raznovrstnosti svojih praktičnih funkcij večinoma večznačni, spremenljivi, neprecizni in že kar nejasni. Prav zato jih mora literarna veda, če naj jih sprejme za svoje, najprej premisliti in prečistiti, da bi jim lahko dala nato znanstveno podobo, funkcijo in pomen. Napraviti jih mora enoznačne, jasne, trdne in stalne; šele s tem jih iz predznanstvene faze prenese v območje znanosti. Dokler pa tega ne stori, se njenih pojmov drži še polno neznanstvenih naplavin, sama pa še ni znanost v pravem pomenu besede.

Vse to je potrebno imeti pred očmi, ko poskušamo ugotoviti, kaj naj pojem poezija pomeni slovenski literarni vedi — pa ne samo tej, ampak literarni vedi sploh. Šele s tega stališča bo mogoče pravično presoditi Šegov

¹ Slovenska lirika 1945—1965. Izbral in uredil Boris Paternu. Ljubljana 1967. — Janez Menart, *Iz roda v rod duh išče pot*. Ljubljana 1969. — *Živi Orfej*. Velika antologija slovenske poezije. Ljubljana 1970.

zaris pojma v eseju *O poeziji* kot tudi zvezo med njegovim pojmovanjem poezije in gradivom, zajetim v antologijo *Živi Orfej*. Da pa bi bila stvar že od početka čimbolj jasna, je potrebno vsaj v obrisu naštet vse mogoče pomene, ki jih pojmu poezija daje vsakdanja raba in ki se pogosto ohranjajo tudi v literarni vedi, naj se ta še tako poskuša otresti njihove muhaste nejasnosti, večznačnosti in spremenljivosti. Teh pomenov je precej. Upoštevati je potrebno vsaj tiste, ki jih najpogosteje uporabljajo, čeprav je čisto mogoče, da obstajajo še drugi, manj pogosti. Najbolj utečen je pač pomen, ki istoveti poezijo z literarnim pisanjem v verzih in jo takšno postavlja nasproti prozi. Zdi se, da je prav ta pomen od vseh najbolj razširjen in tudi na prvi pogled najbolj umljiv, tako da ga literarna veda nikakor ne more prezreti. Drugačen pomen dobi pojem poezija, če z njim mislimo na liriko v vezani, lahko pa tudi v nevezani besedi — tudi ta raba je dovolj pogosta, čeprav ne tako samoumevna kot prva. Drugačen smisel je spet tisti, ki z besedo poezija ali pesništvo meri na književnost sploh; se pravi, ne samo na pesmi, ampak tudi na drame, novele in romane. Očitno gre za rabo, ki je najširša od vseh mogočih, saj istoveti poezijo z literaturo kot tako; poleg tega pa v literarni esejistiki, kritiki in celo filozofiji ni tako zelo redka, kot se zdi na prvi pogled. Od tega pomena precej ožja je raba, ki s pojmom poezija misli samo na tisti del literature, ki je v pravem pomenu besede »umetniški«, tako da ji poezija pomeni pravzaprav umetnost v globljem, vsebinskem in ne samo zunanje tehničnem pomenu besede; poezija je s tega stališča »umetniško« v literaturi ali tisto, kar se z najnovejšo besedo, uveljavljeno v naši literarni vedi, imenuje »umetniškost«. In prav nazadnje moramo upoštevati še pomen, ki istoveti poezijo s prav posebne vrste »poetičnostjo« znotraj literature v vezani, včasih pa tudi v nevezani besedi. Priznajmo, da je ta pomen najbolj zapleten, saj išče znotraj književnih del poseben ustroj ali plast, ki bi veljala za »pesniško« ne glede na zunanje oznake, ki smo jih sicer navajeni dajati literaturi, in ne glede na druge, preprostejše pomene pojma poezija.

Najmanj, kar lahko ob vsem tem rečemo, je to, da se pojem v vsakem teh primerov kaže z drugačnim pomenom in funkcijo. Najprej je bila poezija samó oznaka za vsakršno literaturo v verzih, nato isto kot lirika ali celo isto kot literatura nasploh, nazadnje že kar oznaka za »umetniško« v literaturi ali pa za tisto, kar se z drugo besedo imenuje »poetičnost«. In kar je še bolj usodno — nobeden teh pomenov ni popolnoma preprost, saj navaja zmeraj še na druge pojme in je od teh odvisen. Če naj pristanemo na pojmovanje, da je poezija oznaka za literaturo v vezani besedi, moramo najprej vedeti, kaj je »literatura« in kaj »vezana beseda«. Druga pojmovanja poezije nas navajajo na pojme »lirika«, »umetniškost« ali »poetičnost« — priznajmo, da je marsikateri teh pojmov sam na sebi še veliko bolj zapleten od pojma poezija, ki se je zdel na prvi pogled tako preprost. Težave, ki se od tod ponujajo literarni vedi, so očitne na prvi pogled. Ali naj pojem poezija sploh uporablja s pomeni, ki jo bodo zapletli v razmišljanje o pojmi, od katerih nekateri presegajo področje literarne vede in jih lahko pojasni šele filozofija umetnosti, estetika ali celo psihologija? Toda še večje pomisleke zbuja dejstvo, da skoraj v vseh naštetih pomenih pojem poezija uporabljajo kot soznačnico za pojme, ki jih ponavadi označujemo s posebnimi oznakami. Ugotavljanje, da je poezija isto kot literatura nasploh, lirika, poetičnost ali pa umetniškost, nas navsezadnje pripelje do

sklepa, da je pojem poezija v teh primerih pač samo sinonim za stvari, ki jih natančneje označujejo že druge besede. Edino v primeru, ko pomeni literaturo v vezani besedi, ne gre samo za preprost sinonim, saj za to stvar zares nimamo posebnega, enotnega in nesestavljenega pojma. Eno od pravil za oblikovanje znanstvenih pojmov pa je seveda to, naj znanost raje ne uporablja pojmov, ki so samo blede nadomestki za natančnejše pojme; in če posega po njih, samo z izrečnim opozorilom, da gre za soznačnice. Od tod pa se že tudi vsiljuje misel, naj literarna veda čimmanj uporablja pojem poezija s tistimi pomeni, ki so samo sinonimni in zato že sami po sebi nejasni, spremenljivi in nestalni; čimbolj pa s pomenom, ki je nezamenljiv z drugimi pojmi — in to je, kot se zdi, predvsem tisti pomen, ki s pojmom meri na literaturo, izoblikovano v vezani besedi. Toda to je dognanje, ki za zdaj ni še nič kaj trdno in bi ga bilo potrebno podpreti še z drugačnimi razmišljanji, če naj pokaže vso svojo veljavo.

Navsezadnje pa moramo pomisliti še na možnost, da je pojem poezija mogoče uporabiti ne samo z enim od naštetih pomenov, ampak morda z njihovo kombinacijo, tako da poezijo razumemo z več vidikov hkrati. Priznati moramo, da je kaj takega ne le čisto mogoče, ampak da se o poeziji zares zelo pogosto razpravlja sočasno z različnih plati, tako da je v pojmu združenih kar več pomenov. Precej pogosto se dogaja, da kdo s poezijo misli na literaturo v vezani besedi, vendar ne na vso, ampak na tisto, ki vsebuje posebno kakovost »poetičnosti« in je torej tudi zares in ne samo na zunaj »pesniška«. Vendar so že na prvi pogled opazne težave, ki jih prinaša s sabo takšno kombiniranje pomena. Pesništvo bi se z opisano pojmovno rabo delilo na »pesniško« in »nepesniško«, tako da bi za poezijo v pravem pomenu besede veljalo samo pesniško pesništvo. Težava je v tem, da bi bilo potrebno šele pojasniti, zakaj tudi o »nepesniškem« pesništvu govoriti kot o pesništvu in v čem je torej razloček med pesništvom nasploh in pesniškim pesništvom posebej. S tem bi se pa pojem poezija razdelil sam v sebi na dva pomena, kar ne bi bilo v skladu z zahtevo po jasnosti, enoznačnosti in trdnosti pojmov, ki naj jih uporablja literarna veda kot znanost. Toda zdi se, da do podobnih težav pripeljejo tudi druge kombinacije, ki bi jih dobili, če bi sestavili iz različnih pomenov pojma poezija nove pomene.

Na prvi pogled bi se utegnil zdeti najboljši izhod iz težav ta, da bi s pomočjo etimologije dognali, kaj je pravzaprav pojem poezija, ali s slovensko besedo pesništvo, pomenil spočetka in kam nas še danes usmerja. Ali ne bi s heideggerjansko interpretacijo pojma prišli najlaže do izvirnega pomena poezije? Toda spet je težava v tem, da so etimologije slovenskega in drugih izrazov za poezijo čisto različne in v svojem historičnem razvoju dvoumne. Grška beseda »poiesis« je prvotno pomenila izdelovanje, proizvajanje in ustvarjanje, rabila pa je za marsikaj in ne samo za besedno umetnost. Poleg tega je treba vedeti, da je Grkom besedna umetnost do 4. stoletja pr. n. š. sestavljala z glasbo in plesom eno samo celoto, da pa so to celoto imenovali »musike«, tj. muzično ali na muze se nanašajoče, s čimer so hoteli najbrž reči, da prihaja celotna zasnova besedno-glasbenoplesne umetnosti človeku iz posebnega, božanskega izvira; »poiesis« je v tej zvezi pomenila morda umetelnost, s katero se je takó pojmovana »musike« iz božanskega, predvsem muzikalnega navdiha uresničila v konkretnem, z

besedami izraženem delu.² Toda že v 4. stoletju se je prvotna enota glasbe, plesa in besede razkrojila, tako da ni prav nič čudno, da je že Aristotelu pomenila »musike« samo še glasbo, »poiesis« pa besedno umetnost, pri čemer je jasno, da mu ne en ne drug izraz ni več ohranjal prvotnega pomena, ki je bil po vsem videzu nič kaj vsakdanji, ampak metafizičen in verjetno religiozen. Da pa današnji pojem poezija prav tega pomena ne more imeti, je videti na prvi pogled, saj ni več prvotne enotnosti glasbe, besede in plesa, pa tudi ne religioznega, metafizičnega in socialnega reda, v katerem je takšna enotnost čisto naravno obstajala. Še manj kot z grško »poiesis« je seveda mogoče doseči z etimologijo slovenskega pojma pesništvo, ki prihaja iz besede pesem, ta pa iz praslovanskega glagola »poiti«, tako da je od začetka označevala pač petje besednega teksta, se pravi tisto, kar je zapeto.³ Zdaj že ni mogoče več tajiti, da nas etimologija besed poezija ali pesništvo ne pripelje do izvirnega pomena, ki bi bil še danes naraven ali celó obvezen.

Vendar pa tudi historičen pogled na prvotni pomen pojmov poezija in pesništvo ni brez vsake koristi. Vsaj posredno nas opozarja, da v teh pojmih še dandanes živi spomin na prvotno zvezo besedne umetnosti s plesom in glasbo, saj nas tako grška »poiesis« kot slovensko pesništvo navajata prav v to smer. Ostanek takšne prvotne zveze je v današnji literaturi predvsem verz, to pa je seveda močan argument za stališče, da je tudi v sodobni literarni vedi pojem poezija smiselni in racionalno uporaben predvsem kot oznaka za besedno umetnost v verzih, ne da bi mu po sili pripisovali še kake druge, dodatne ali subtilnejše pomene. Toda zgodovina pojmov poezija in pesništvo nas uči še česa drugega — predvsem tega, da se s pomočjo pojmov poezija ali pesništvo od vsega začetka ohranja predstava o človeku, ki živi v enotnem svetu plesa, glasbe in besede, s tem pa še v enotnejšem stiku s samim sabo in s svetom božanskih moči, ki prihajajo v človeka, da lahko iz sebe s pomočjo »poiesis« rojeva »musike«; tak človek je v stanju ekstaze, njegov pravi položaj sta zanos in zamaknjenje. S tem je pa že pojasnjeno, odkod še dandanes zmeraj znova opredelitve, ki hočejo videti v pojmu poezija še kaj več kot samó racionalno oznako za besedno umetnost v verzih. Poezija naj bo po tej oznaki obnova prvotne enotnosti, ekstaze in povezanosti z nadčloveškim svetom »musike«. Takšna enotnost pa dandanes seveda ni več dejansko stanje, kakršno je nekoč živelo pri Grkih v enotnosti plesa, glasbe in besede, v zavetju templja, bogov in božanskemu posvečene srenje; pač pa je samo še notranje razpoloženje, ideja in utopija. Zato lahko o poeziji ali o pesniškem s tem pomenom govorijo predvsem literarni ideologi, publicisti in ne nazadnje filozofi, veliko težje pa seveda literarna veda kot znanost, ki mora označevati stvari po tistem, kar dejansko so, ne pa po tistem, kar naj bi bilo, a dejansko ne obstaja. Zoper pomen, ki ga lahko pojmu poezija pripiše znanost, se s tem postavlja pomen, ki je v pravem pomenu besede ideološki, saj mu gre za apriorno, čeprav še tako nerealno postavljanje vrednot, ne pa za resnico o nečem stvarnem.

Zdi se, da prav iz nasprotja med znanstvenim in ideološkim pomenom pesniškega izvira raznovrstnost razlag, ki so se ob pojmu poezija zvrstile

² Thrasybulos Georgiades, *Der griechische Rhythmus — Musik, Reigen, Vers und Sprache*, Hamburg 1949. *Musik und Rhythmus bei den Griechen — Zum Ursprung der abendländischen Musik*, Hamburg 1958.

³ Prim. G. P. Cyganenko, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, Kijev 1970.

skozi zgodovino evropskega mišljenja, pa ne le evropskega, ampak tudi slovenskega, ki je bilo del Evrope, a je tu in tam stvari vendarle označevalo po svoje. Že sofist Gorgias je v razpravljanju *Helena* zapisal, da imenuje poezijo sleherni govor v metrični obliki; to mnenje bi našli tu in tam še pri Platonu in Aristotelu. Toda ravno Aristotel je v *Poetiki* omejil takšno pojmovanje, ko je opozoril na dejstvo, da raba verza sama na sebi še ni poezija, češ da je za določitev pojma važna tudi vsebina teksta, ta pa ne sme biti poučna — dandanes bi dejali, da poezija ni že kar vsako verzificiranje, ampak samo tisto, ki je po svoji vsebinski funkciji »literarno«, tj. neutilitarno. Hkrati je Aristotel molče ali vsaj nehote dopustil možnost, da bi v poezijo utegnil kdo uvrstiti tudi literarna dela v nevezani besedi, in s tem postal predhodnik tistih pojmovanj, ki poezijo izenačujejo z besedno umetnostjo kot tako, naj je pisana v vezani ali nevezani besedi. Tako ni prav nič čudno, da se je zlasti v renesansi pod vplivom antične teorije razvnel dolg spor o tem, ali je poezija že vsako verzificiranje ali pa samó takšno, ki je po svojem namenu in pomenu literarno; in ali je morda »pesniški« samo del vsega, kar je vredno imena literatura in hkrati napisano v vezani besedi. V ta spor so posegli najvidnejši pesniki in teoretiki tega časa, od Du Bellaya in Ronsarda do Scaligerja in Bena Jonsona, bil pa je že čisto naravna posledica mišljenja, ki se je moralo napol že znanstveno napol pa še ideološko ukvarjati z literaturo, kakršna je v Evropi nastajala od Aristotelove dobe naprej, se pravi ravno od časa, ko je dokončno razpadla nekdanja grška »musike«, s svojo »poiesis« vred. Toda težave s pojmom poezija so se še povečale, potem ko je v 17. in 18. stoletju upadel absolutni pomen literature v vezani besedi in je z romanom zavladala premoč prozne književnosti; in še bolj, ko je z romantiko in novo romantiko v 19. stoletju, nato pa z modernističnimi smermi 20. stoletja zrasla nova misel o tem, kako poeziji in pesniškemu priboriti v literaturi nov in že kar absoluten pomen; ko naj bi sodobna poezija zadobila religiozen in metafizičen pomen, kakršnega je imela »musike« v religiozno metafizičnem svetu arhaične in klasične Grčije. Samo iz navzkrižnega, pogosto nasprotnega pa tudi prepletajočega se srečavanja teh teženj si lahko razložimo najrazličnejše pomene, ki so jih v 19. in 20. stoletju začeli dajati pojmu poezija kritiki, literarni ideologi in filozofi, pa tudi sami pesniki in pisatelji. Friedrich Schlegel je pojem uporabljal za besedno umetnost nasploh, se pravi tudi za literarna dela v prozi, zlasti še za roman, ki mu je bil v marsikaterem pogledu vrhunec poezije. Podobno je pri Slovencih uporabljal pojem poezija Matija Čop, ko je postavljal roman v območje poezije, ta pa mu je pomenjala isto kot »umetniško«. ⁴ Nič drugače ni bilo s Heglovim pojmovanjem poezije, saj iz njegove *Estetike* čisto jasno razberemo, da mu je bila poezija sinonim za besedno umetnost sploh, tako da vanjo sodita tudi novela in roman; proza je Heglu izraz za neliterarne zvrsti pisanja, na primer za zgodovino pisje ali govornišstvo; s tem pravzaprav nadaljuje pojmovanje, kot ga je v prvih obrisih začrtal že Aristotel. ⁵ Drugače spet je pojma poezija in proza uporabljal Prešeren; v *Novi pisariji* misli s poezijo najbrž samo na besedno umetnost v verzih, s prozo pa na nevezano besedo. Toda pravi zaplet s pojmom poezija se začne šele z dobo nove romantike, ko mu začno pritikati najgloblje in včasih

⁴ Glej Čopova pisma Saviu (Nova Zhopova pisma, Veda 1914).

⁵ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Aesthetik*, Berlin 1955. Str. 867 in sl.

zares subtilne idejne pomene. O teh je dovolj sledov že pri Baudelairu, do vrhunca jih razvije Mallarmé in v dognan sistem uskladi Valéry. Preprosteje, toda otipljivo razberemo enega novih pomenov pojma poezija iz Verlainove *Pesniške umetnosti*.⁶ V tej je še preveč jasno povedano, da poezija nikakor ne more biti istovetna z literaturo nasploh niti ne z vezano besedo, ampak samo s tistim delom besedne umetnosti, v katerem se uteleša posebna občutljivost za glasbo, odtenke in skrivne duhovne vzgibe. »... in vse drugo je le literatura.« S tem je znotraj besedne umetnosti uvedeno novo razločevanje med poezijo in literaturo; zunanji razločki med vezano in nevezano besedo niso več važni, zares pesniška je le določena vrsta poezije; kar ni v tem smislu poetično, je zgolj literarno. Ali je s tega stališča roman še lahko poezija, kot so mislili stari romantiki? Najbrž ne, saj bi mu težko prisodili vse tiste čare muzikalnosti in odtenkov, ki jih terja Verlaine kot prava znamenja pesniške umetnosti. Podobno, vendar vsakič nekoliko drugačno razločevanje med poezijo in literaturo ali pa med pesniškim in nepesniškim srečujemo nato pri skoraj vseh glasnikih nove romantike, dekadence in simbolizma, nato pa modernih pesniških šol od futurizma do nadrealizma. Skupno jim je, da poskušajo pojmu poezija dvigniti pomen nad tradicionalna znamenja vezane besede, spreminjajo ga v sinonim za »umetniško« ali pa celo v magično, čeprav že čisto utopično formulo za obnovo tiste religiozne, metafizične in že kar božanske moči, ki jo je imela nekdanja grška »musike«. V slovensko literarno vedo je eno takšnih pojmovanj, čeprav razmeroma preprostih, uvedel Prijatelj z esejem *Pesniki in občani*.⁷ Tudi Prijatelju poezija nikakor ne pomeni besedne umetnosti v vezani besedi, ampak nasprotje »literature«, vendar ne v Verlainovem smislu, saj mu je poezija preprost sinonim za vsako veliko, zares »umetniško« literarno delo, naj bo to pesem, drama ali roman, nasprotno pa misli z »literaturo« na dela, ki po svojem namenu niso zares »umetniška«, ampak samo družbeno, moralno ali kulturno koristna. Podobne ideje je seveda pred tem izpovedoval že marsikdo od Prijateljevih evropskih sodobnikov, med drugimi predvsem Benedetto Croce; ta jih je do kraja formuliral v knjigi *Poezija in nepoezija*, kjer je razmejil besedno umetnost na to, ki ji gre odličje resnično pesniškega in umetniškega, in pa tisto, ki rabi drugačnim namenom.⁸ In tako se je ena od novejših razlag pojma poezija zares zmeraj znova iztekala v poistovetenje poezije z »umetniškim« ali »umetniškostjo«. Toda sočasno se je zmeraj glasneje oglašala težnja, ki je od prvih simbolistov naprej vedela poezijo samo še v najglobljih zvočnih, muzikalnih in ritmičnih plasteh besedne umetnine, onstran vsakršnega besednega pomena. Do kraja jo je izrekel Henri Bremond v svojih razmišljanjih o »čisti poeziji«, ki da obsega samo tisto, kar je v pesmi neizrekljivo, skrivnostno in magično, brez racionalnega smisla in pomena; samo to je zares poezija, vse drugo je nečisto ali pravzaprav nepesniško.⁹ Najbolj nenavadno pa je, da je na takšnem pojmovanju, čeprav s precej drugačnimi posledicami, utemeljeno tudi Sartrovo razločevanje med poezijo in prozo, kot ga je razložil v knjigi *Kaj je književnost*?¹⁰ Sartre vidi v poeziji in prozi dvojje popolnoma različnih vej

⁶ Art poétique, napisana v zaporu leta 1874.

⁷ Izbrani eseji in razprave Ivana Prijatelja II., Ljubljana 1953.

⁸ Benedetto Croce, Poesia e nonpoesia, Bari 1923.

⁹ Henri Bremond, La poésie pure, Paris 1925.

¹⁰ Jean Paul Sartre, Qu'est-ce que la littérature, Paris 1948.

besedne umetnosti, saj uvršča poezijo poleg glasbe in slikarstva, češ da proza uporablja besede kot znamenja, s katerimi daje svetu smisel, vnaša vanj pomen, ga s tem odkriva in se v njem angažira, nasprotno pa so v poeziji besede zgolj stvari, s katerimi ustvarja pesnik svet čiste stvarnosti; to pa je kajpak odmik iz sveta in beg pred angažmajem v njem, beg, ki ima svoje socialne razloge in posledice. S tem je Sartre do konca pritiral pojmovanje, ki se je začelo rojevati že s simbolizmom, samo da mu je pripisal ravno nasproten pomen — poezija ni zmaga nad svetom v imenu višje enotnosti sveta in človeka, ampak poraz v svetu in alibi zanj. Vendar nas na tem mestu bolj od Sartrovih eksistencialnih vrednostnih sodb zanima stvarna veljavnost njegove delitve besedne umetnosti na poezijo in prozo. V opombah k svojemu spisu je moral sam priznati, da tako načrtan pojem poezije velja samo za sodobno poezijo, da pa zgodovina pozna še drugačne oblike pesništva. Nato pa še, da predstavljata njegova pojma poezije in proze samo idealna primera čiste proze in čiste poezije, češ da je v konkretnih proznih besedilih tu in tam najti tudi poezijo in da je v vsaki poeziji nekaj proze.¹¹ S tem pa je seveda svojo delitev že kar razvrednotil, saj ni ne teoretsko ne historično dovolj trdno zarisana, da bi z njo lahko obvladali konkretno gradivo. Izkazalo bi se kvečjemu, da je vsa besedna umetnost razen majhnega dela sodobne lirike pretežno prozna in da sodi v prozo tudi vsa pretekla epska in lirska poezija, ker so ji bile besede ne le stvari, ampak vsaj toliko tudi pomensko sredstvo, tako da bi jo lahko imeli za mešanico proze in poezije — kar pa bi bilo seveda le še prazno pojmovno kombiniranje.

Ali pa ni že iz teh nekaj besed o spremenljivi usodi, ki je pojem pesniškega spremljala v evropski in slovenski teoretski misli, mogoče razbrati spoznanja, ki se je vsiljevalo že ob zgolj logičnem pretresu različnih pomenov, skritih v pojmu poezija? Med vsemi razlagami pesništva se zdi za znanstveno rabo še zmeraj najprimernejša tista, ki je nastala pravzaprav že z začetkom evropske literarne vede, se pravi z Aristotelom. Poezija je najprej in predvsem oznaka za besedno umetnost, oblikovano v vezani besedi. Znotraj tako načrtanega pojmovanja je seveda mogoče iskati pojmu še ožji, poseben in že kar ezoteričen pomen, toda vsakršni poskusi te vrste so se za zdaj izkazali začasne in literarni vedi neustrezne, saj so večidel samo posploševali značilnosti poezije v določenem času in jih razglašali za bistvo poezije nasploh, s tem pa bili seveda močno krivični do pesništva drugih dob, smeri in zvrsti. Takšna pristranost je za ideologijo literarnih gibanj, programov in okusov seveda neogibna, toda nesprejemljiva za literarno vedo kot znanost.

Marsikatero naštetih pojmovanj je, kot kažejo že navedbe iz Čopa, Prešerna ali Prijatelja, doseglo tudi slovensko literarno mišljenje in porajajočo se slovensko literarno vedo. Seveda so v tej zaživel predvsem starejša, bolj ali manj tradicionalna pojmovanja pesniškega, nato pa še tista iz dobe romantike. Tako srečamo še leta 1936 v Pregljevih *Osnovnih črtah iz književne teorije* izraz pesništvo kot sinonim za književnost sploh, saj govori avtor zapovrstjo o epičnem, lirskem in dramatičnem pesništvu, tako da mu v poezijo sodijo tudi novela, drama in roman.¹² Težje so se v območje slovenske

¹¹ N. m., str. 45—48.

¹² Ivan Pregelj, *Osnovne črte iz književne teorije*, Ljubljana 1936.

literarne vede prebijala novejša pojmovanja pesniškega, kot jih je v različnih oblikah razvila nova romantika, predvsem seveda simbolizem in nato različne modernistične pesniške šole tja do nadrealizma. Na splošno pa se je literarna veda na Slovenskem doslej s pojmom poezija še premalo sistematično ukvarjala, da bi si bila o njem osnovala že kolikor toliko dognano teoretsko gledišče, kaj šele natančnejšo teorijo. Šegov esej *O poeziji* v antologiji *Živi Orfej* je torej prvi poizkus v to smer. Morda je prav zato po svoji vsebini tako mnogostranski, saj se zdi, da želi pojem poezija zaobseči čimbolj z vseh strani in tako naenkrat odpreti vse tiste razsežnosti, o katerih slovenska literarna veda doslej ni kaj pridala razmišljala. Pravzaprav bi ga morali imenovati kombinacijo različnih pomenov, ki jih je evropsko razmišljanje odkrivalo v pojmu poezija, ker se je pač z njo ukvarjalo iz različnih zornih kotov. Na začetku eseja se pisec mimogrede ustavi pri opredelitvi, ki istoveti poezijo s pisanjem v vezani besedi, vendar ob nji kaj kmalu navrže pomislek, ki ga je izrekel prvi Aristotel, češ da vsaka verzifikacija še ni pesništvo. Od tod išče nato v različne smeri, da bi pojem poezija zasidral v čimbolj konkretnih določilih. Eno od teh določil mu je na primer poseben jezikovni slog, ki je značilen za poezijo, češ da se ta slog kaže predvsem v odmiku od navadnega govora. Gre za določilo, ki je postalo aktualno predvsem s simbolistično poetiko, a ga še zmeraj najdemo v precejšnjem delu svetovne literarne vede, čeprav pogosto s pripombo, da je odmik od navadnega govora resda značilen za precejšen del poezije, vendar ne za vso, saj poznamo tudi pesniška besedila, ki izrečno segajo po navadnem govoru in z njim dosegajo posebne pesniške učinke; to pa bi kazalo na previdnost pri posploševanju tega elementa na poezijo sploh ali celó na njeno bistvo. Drugje spet pripelje avtorja razmišljanje o bistvu poezije v veliko bližino lirike, kot da je bistvo pesniškega pravzaprav v liričnem govoru, v nasprotju z diskurzivnim govorom, ki da je jezik proze. Vendar je na tem mestu avtor previden, in to upravičeno, saj bi poistovetenje poezije zgolj z liričnim pripeljalo navsezadnje samó k diskriminaciji refleksivne poezije in k razglavljanju čiste lirike za edino pravo poetično zvrst. Kaj takega bi pa bilo v nasprotju s precejšnjim delom svetovne, pa tudi slovenske poezije. Kljub temu najbrž ne bo odveč opomba, da se avtor eseja v svojih razmišljanjih o pesniškem nato še večkrat približa istovetenju poezije z liriko, s tem pa zapada pomenu, ki je preveč samo sinonimen, da bi bil lahko zares jasen, predvsem pa enoznačen. Toda prav tako pogosto se mu dogaja, da posega po določilih, ki bi bolj ali manj upravičeno lahko veljala za vso besedno umetnost in ne samo za poezijo. Prav na koncu strne eno svojih spoznanj v stavek: »Poezija — kot smo rekli, ni le izpovedovanje sebe, pa tudi ne le upodabljanje sveta, marveč je izpovedovanje sveta v sebi in sebe v svetu.« Nato pa s tem v zvezi najde za poezijo še oznake kot »kristalizacija pesnikove subjektivne duhovne izkušnje«, »stopnjevana zavest o resnici sveta« ali pa »iskanje človekove identitete na razkolu sveta« in podobno. Marsikatera teh oznak bi komu veljala za bistveno potezo »umetniškega« v literaturi sploh, se pravi, ne le v poeziji, ampak tudi v prozi, romanu ali drami. Dejansko so evropski romantiki v svojih teorijah kakšnega teh pridevkov dajali ne le pesmim, ampak tudi romanu. Od tod bi sledila ugotovitev, da se s takšnimi določili pojem poezija ne bliža večji jasnosti, preciznosti in enoznačnosti, ampak se znova sprevrača v istovetenje s kakšnim drugim poj-

mom, na primer z besedno umetnostjo nasploh ali pa z »umetniškim« v literaturi.

Vse to pa je seveda predvsem opozorilo, na kakšne težave zadeva slovenska literarna veda, ko se prvič zares premišljeno, sistematično in zahtevno ukvarja s pojmom pesniškega, da bi mu dala znanstven pomen in funkcijo. Njeno razmišljanje o pojmu je šele na začetku, zato je razumljivo, da je obteženo s tipanjem v več smeri, zato pa večznačno in še v marsičem nejasno. Toda vse to je v precejšnji meri tudi posledica dejstva, da slovenska literarna veda za zdaj še ni natančneje premislila vseh drugih osrednjih pojmov svojega področja, zlasti ne pojmov »literatura« in »umetniško« v besedni umetnosti — in seveda tudi ne bistva »besedne umetnosti« kot take. Od tod sledi naraven sklep, da je njeno ukvarjanje s pojmom pesniškega lahko šele prvi sunek v sistematičen premislek pojmov, ki morajo dati slovenski literarni vedi znanstven temelj, smisel in gotovost.

Obrazi sodobnih slovenskih pesnikov III

(Nadaljevanje in konec)

Jože
Pogačnik

IV

Vzporedno s pesniškim tokom, ki je prevzel kategorijo absurda za svoj edini inspirativni vzgib, so se razvijali tudi prehodni pojavi. Njihovi nosilci so se sprva vzgajali v vadniški reviji *Mlada pota*, od tam pa so segli tudi drugam. Zanje je značilno, da so se pojavili v slovstveni senci »štirih pesnikov« in pod velikim vplivom Zajčevega razdejanja humanizma. Njihov svet je zato v osnovi enak prejšnjemu

književnemu standardu, ki pa so ga z razvijanjem privedli prav na rob obstojne mogočnosti. Idejno-estetski sestav te skupine (od nje sta tu prikazana N. Grafenauer in Fr. Zagoričnik) sam v sebi ni enoten in strnjen, v celoti je izraz praznine, ki je nastala v duhovnem življenju in jo je z veliko nadarjenostjo izrazil T. Šalamun. Z njim se je na Slovenskem eno obdobje pesništva končalo, za njim prihaja čas, ki postavlja slovstveno ustvarjanje na popolnoma drugačne osnove.

Prvi, ki nazorno razkriva proces novega iskanja, je NIKO GRAFENAUER (Ljubljana, 1940). Tudi on je bil najprej mladopotovec, ki je kasneje doživel uveljavitev na straneh *Revije 57*, *Sodobnosti*, *Perspektiv* in *Problemov*. Skraja je bil najbolj usmerjen v pesništvo, vendar je to osnovo vse bolj razširjal tudi z literarno publicistiko in s prevajanjem (npr.: Friedrich Hölderlin, Gottfried Benn, Karl Krolow, Hans Magnus Enzensberger). S to dejavnostjo je pomembno širil duhovne vidike in sproščal jezikovno energijo slovenščine.

Grafenauer je objavil dve zbirki pesmi: *Večer pred praznikom* (1962) in *Stiska jezika* (1965). Čeprav je samo majhen razloček v letnicah objave, je med obema knjigama vendarle velika vsebinska razdalja. *Večer pred praznikom* je sicer prinašal za čas značilne odtujitvene procese, pesnikovo osebno noto pa je bilo mogoče zapaziti v zelo poudarjeni težnji k skladnosti